

Konończuk, Wojciech

**Kaplica Schulzów w Pawlinowie : zarys
problematyki prawosławnych grobowców
rodowych na Podlasiu**

"Biuletyn Konserwatorski Województwa
Podlaskiego", 24, 2018, s. 97-118

Zdigitalizowano w ramach projektu pn. Budowa platformy "Podlaskie Czasopisma Regionalne", dofinansowanego z programu „Społeczna odpowiedzialność nauki” Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego (umowa SONB/SP/465121/2020).

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Udostępniono do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WOJCIECH KONOŃCZUK
Warszawa

Kaplica Schulzów w Pawlinowie: zarys problematyki prawosławnych grobowców rodowych na Podlasiu

Na terenie Podlasia można spotkać ponad dwadzieścia przykładów zabytkowych kaplic rodowych, które w znacznej większości pochodzą z drugiej połowy XIX wieku. Jednym z ciekawszych jest zbudowana w latach 80. lub 90. XIX wieku kaplica Schulzów w Pawlinowie pod Bielskiem Podlaskim, wokół której znajduje się ponad dwadzieścia grobów przedstawicieli tej rodziny. Prawosławna kaplica, ufundowana przez Edwarda Georga Schulza (1839-1898), bałtyckiego Niemca i syna ewangelickiego pastora, jest jednym z materialnych przejawów wielokulturowości regionu. Potomkowie fundatora, choć od dawna mieszkają w innych częściach Polski, nadal wykorzystują rodzinną nekropolię jako miejsce pochówków.

Celem tego tekstu jest przedstawienie historii kaplicy Schulzów w Pawlinowie oraz zarysowanie problematyki prawosławnych grobowców z przełomu XIX i XX wieku na Podlasiu. Artykuł zawiera najważniejsze informacje na temat dziejów kaplic w Bielsku Podlaskim, Dubinach, Drohiczynie, Podbielu oraz Dojlidach. Zwraca uwagę fakt, że połowę z zaprezentowanych w tym tekście prawosławnych kaplic rodowych wznieśli rosyjscy Niemcy.

KAPLICE RODOWE NA PODLASIU

Kaplice grobowe w formie samodzielnych budynków pojawiły się już w starożytności. W dawnej Polsce książęta i królowie chowani byli często w kaplicach budowanych przy kościołach. Od XVIII wieku na ziemiach polskich pojawiają się przykłady wolno stojących kaplic rodowych przy świątyniach, na cmentarzach lub w pobliżu rezydencji¹. Takie indywidualne grobowce, czasami przybierające formę mauzoleów, świadczyły o znaczeniu danej rodziny i były wyznacznikiem statusu społecznego. Od końca XVIII wieku forma szlacheckich i magnackich grobowców zaczęła być rozpowszechniana na cmentarzach komunalnych również w przypadku pochówków przedstawicieli zamożnych rodzin mieszczańskich.

Temat kaplic grobowych w województwie podlaskim pozostaje nieopracowany i można znaleźć o nich jedynie krótkie przyczynki². Najstarszym zachowanym przykładem rodzinnego grobowca jest niewielka kaplica Smorczewskich w Miłkowicach-Maćkach pod Drohiczynem, zbudowana w 1822 roku. Nieco późniejsze są kaplice grobowe Truszkowskich w Augustowie (1832; jedyna drewniana wśród tego typu zabytków w regionie), Wilczewskich w Grajewie (1839), Szczuków w Ciechanowcu (ok. 1842) i Habermanów w Smolanach pod Puńskiem (1846). Najwięcej zachowało się przykładów grobowych kaplic zbudowanych przy majątkach ziemskich i służących jako miejsce pochówków ich właścicieli (m.in. Lutosławskich w Drozdowie z 1870 roku, Grochowskich w Miastkowie z 1890 roku, Starzeńskich w Pietkowie z ok. 1900 roku, Glogerów w Tykocinie z 1904 roku, Zachertów z 1885 i Buchholtzów z 1904 roku w Supraślu).

Przykładów kaplic rodowych na Podlasiu było więcej, jednak zniszczenia wojenne i brak ich zabezpieczenia w okresie powojennym, a także późny wpis do rejestru zabytków (w większości przypadków dopiero w drugiej połowie lat 80. XX w.) lub wręcz nadal brak takiego wpisu spowodowały, że zachowało się ich stosunkowo niewiele³. Wznoszono je w najróżniejszych stylach – od neoromańskiego (Drozdowo), przez neoklasycyzm (Grajewo, Miastkowo, Czyżew-Osada, Bargłowo Kościelne) po neogotyki (Supraśl, Dojlidy) i styl cerkiewno-bizantyjski (Pawlinowo, Bielsk Podlaski, Podbiele). Wiele z tych zabytków wymaga kompleksowej renowacji, ale niezbędne jest także docenienie ich jako ważnych obiektów w kulturowym krajobrazie regionu.

RODZINA SCHULZÓW

Jednym z kilku zachowanych przykładów kaplic rodowych na Podlasiu jest prawosławna kaplica rodziny Schulzów w Pawlinowie, w gm. Orla, około 20 km na południe od Bielska Podlaskiego. Jest to typowe dla tego okresu założenie grobowe – niewielka świątynka, otoczona rodzinnym cmentarzem, wzniesiona w lesie sosnowym w odległości ok. 600 metrów od dawnego dworu Schulzów, na jego dawnej osi centralnej. Obecnie kaplicę zasłaniają rozrośnięte drzewa, przez co jest słabo widoczna od strony drogi. Choć nie jest to obiekt najcenniejszy wśród zachowanych kaplic rodowych na Podlasiu, to jest jednym z ciekawszych ze względu na historię rodziny Schulzów.

Fundator kaplicy, Edward Georg Schulz, był długoletnim nadleśniczym Leśnictwa Bielskiego, obejmującego lasy zachodniej części powiatu bielskiego aż po Puszcze Białowieską i niewielki fragment powiatu brzeskiego. Urodził się w 1839 roku w Szawłach w niemieckiej rodzinie wyznania luterńskiego. Jego ojciec Aleksander Heinrich Konrad Schulz był pastorem w Mitawie, podobnie zresztą jak jego dziadek i pradziadek⁴. Była to rodzina od trzech pokoleń zdobywająca wyższe wykształcenie na uniwersytetach niemieckich, będąca klasycznym przykładem niemieckojęzycznych elit duchownych z krajów nadbałtyckich. Po studiach w Instytucie Leśnym w Petersburgu Edward Georg Schulz objął w 1864 roku stanowisko leśniczego z siedzibą w podbielskich Hołodach, które zajmował aż do przejścia na emeryturę w 1889 roku.

W 1874 roku Schulz zakupił od Weroniki Zawadzkiej folwark Kruhłe-Pawlinowo liczący 314 dziesięcin ziemi (ok. 340 ha)⁵. Według rodzinnej tradycji to Schulzowie nadali temu miejscu nazwę Pawlinowo, która pochodzić miała od imienia Pawła (1872-1882), najstarszego syna Edwarda lub Pauliny Berthy Schulz z domu von Trentovius (1814-1904), matki Edwarda⁶. Nazwa miejscowości jest jednak wcześniejsza i prawdopodobnie nadana została na cześć Pauliny Zawadzkiej, żony Marcina, który w 1856 roku kupił majątek Kruhłe (627,5 dziesięciny ziemi) od Konstancji Kości⁷. Byli oni rodzicami Weroniki Zawadzkiej, od której niemal dwie dekady później Edward Georg Schulz nabył majątek. Zasadą Schulzów jednak jest to, że ta niewielka wieś zmieniła nazwę z Kruhłego-Pawlinowa na Pawlinowo, co oficjalnie zatwierdzono po 1918 roku⁸.

Majątek zlokalizowany był wokół siedliska, gdzie znajdował się ogród, zabudowania gospodarcze oraz prawdopodobnie niewielki budynek mieszkalny. W końcu lat 80. XIX wieku dom rozbudowano, zaś jako budulec posłużyło drewno świerkowe zakupione w 1888 roku w Puszczy Białowiejskiej, po wielkim wiatrołomie, jaki wówczas zniszczył tysiące hektarów drzew⁹. W rezultacie powstał budynek na planie litery L, łączący cechy polskiego dworu i skromnego domu ziemiańskiego w stylu rosyjskim. Wraz z dwoma stawami i parkiem przechodzącym w las założenie dworskie w Pawlinowie zajmowało obszar 8,5 ha¹⁰.

Nadleśniczy i asesor kolegialny Edward Georg Schulz, będący ważnym urzędnikiem państwowym w powiecie bielskim, był też zamożnym człowiekiem. Zakup majątku ziemskiego był zapewne nie tylko inwestycją finansową, ale też konsekwencją jego decyzji o związaniu się z Podlasiem. Ciekawe, że w jego rodzinie językiem

1. Edward Georg Schulz w mundurze leśniczego, ok. 1880. Fot. z archiwum Bogumiły Szulc-Olech.
Edward Georg Schulz wearing the uniform of a forester, ca. 1880. Photo: from the archive of Bogumiła Szulc-Olech.

używany na co dzień był, obok rosyjskiego, niemiecki¹¹. Również jego żona, Katarzyna z Schoneberów (1840-1901), była z pochodzenia Niemką, choć wyznania prawosławnego. W związku z prawem obowiązującym w Imperium Rosyjskim ich małżeństwo zostało zawarte w cerkwi prawosławnej.

2. Edward Georg Schulz (w centrum) wraz z żoną Katarzyną z Schoneberów i resztą rodziny, 1895.

Fot. z archiwum Bogumiły Szulc-Olech.
Edward Georg Schulz (in the centre) with wife Katarzyna, born Schoneber, and rest of the family, 1895.

Photo: from the archive of Bogumiła Szulc-Olech.

3. Fragment dworu w Pawlinowie, przed 1914.

Fot. z archiwum Bogumiły Szulc-Olech.

Fragment of the manor house in Pawlinowo, prior to 1914. Photo: from the archive of Bogumiła Szulc-Olech.

FUNDACJA KAPLICY I CMENTARZA W PAWLINOWIE

Wkrótce po zakupie folwarku Kruhłe-Pawlinowo Edward Georg Schulz przeznaczył niewielki kawałek ziemi, położony niedaleko jego siedziby, na cmentarz rodzinny. Pierwszą osobą, która tam spoczęła, był zmarły w 1880 roku Konrad Schulz, przyrodni brat Edwarda Georga. Niedługo potem obok pochowano zmarłych w dzieciństwie synów leśniczego Schulza: Pawła (zm. 1882) i Hermana (zm. 1883) oraz inne dziecko, Ksenię Szymanowską (zm. 1882), zapewne krewną Schulzów.

4. Pogrzeb Jerzego Falka w Pawlinowie, 1913.

Fot. z archiwum Bogumity Szulc-Olech.

Funeral of Jerzy Falk in Pawlinowo, 1913. Photo: from the archive of Bogumiła Szulc-Olech.

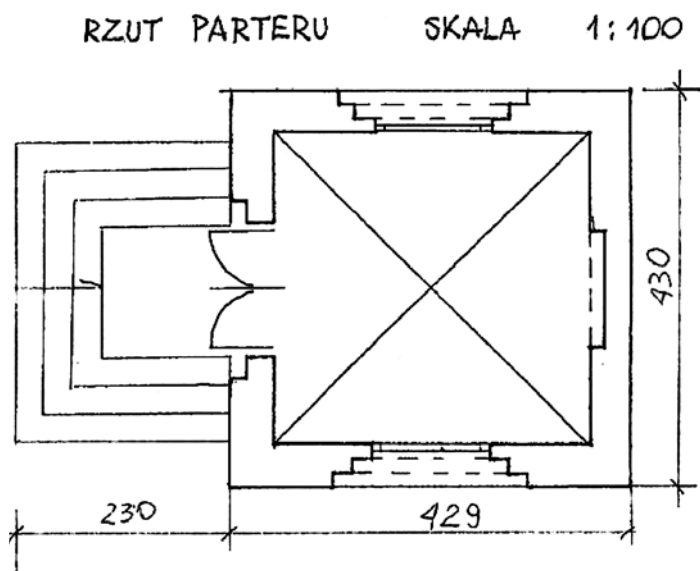
5. Groby Jerzego i Eugenii Falków na cmentarzu w Pawlinowie, widoczny mur okalający kaplicę i cmentarz, 1913.

Fot. z archiwum Bogumity Szulc-Olech.

Graves of Jerzy and Eugenia Falk at the cemetery in Pawlinowo, visible wall encircling the chapel and the cemetery, 1913. Photo: from the archive of Bogumiła Szulc-Olech.

W 1999 roku, kiedy kaplica Schulzów została wpisana do rejestru zabytków, przyjęto, że powstała w 1904 roku. Datowanie nie wynikało jednak z żadnej zachowanej dokumentacji, ale ze znajdującej się wewnątrz kaplicy płyty nagrobnej Pauliny Schulz (1814-1904), matki Edwarda Georga. Jednak według rodzinnych informacji jest to jedynie grób symboliczny, gdyż Paulina Schulz spoczęła zapewne w Szawłach, zaś płyta wykonana została już po II wojnie światowej z inicjatywy Liddii Schuc z domu Falk, synowej leśniczego Schulza¹². Chodziło o podkreślenie, że kaplica należy do Schulzów, gdyż już wówczas obok zaczęto chować okolicz-

6. Rzut parteru kaplicy Schulzów w Pawlinowie z lat 80. lub 90. XIX w.
Projection of the ground floor of the Schulz chapel from the 1880s or 1890s in Pawlinowo.

7. Widok boczny kaplicy Schulzów, na pierwszym planie groby Lubow z Schulzów i Borysa Daksergofów, właścicieli majątku Kostusin pod Ciechanowcem.
Fot. W. Konończuk, 2018.
Side view of the Schulz chapel, in the foreground: graves of Lubow, born Schulz, and Borys Daksergof, owners of the Kostusin landed estate near Ciechanowiec. Photo: W. Konończuk, 2018.

nych mieszkańców. Oznacza to, że fundację kaplicy w Pawlinowie należy datować wcześniej. Musiała zatem zostać zbudowana między początkiem lat 80. XIX wieku, kiedy powstał cmentarz rodzinny i przed 1898 rokiem, kiedy zmarł Edward Georg Schulz. Z 1893 roku pochodzi jego testament i jest bardzo prawdopodobne, że kaplica już istniała, skoro postanowił wtedy uporządkować swoje ziemskie sprawy¹³.

Ufundowanie kaplicy otoczonej rodzinnym cmentarzem wynikało z zamiaru Edwarda Georga Schulza znalezienia dla siebie i rodziny godnego miejsca spoczynku. Ponadto miał on jedenaścioro dzieci (siedmioro dożyło dorosłości), z których część osiadła wprawdzie w Moskwie i Petersburgu, ale wiele czasu spędzała w Pawlinowie. O ich związkach z tym miejscem świadczy także pięć grobów zmarłych w dzieciństwie wnuków Schulza, pochowanych na rodzinnym cmentarzu. Spoczęli tam również inni krewni Schulza (m.in. jego ciotka Żanetta von Trentovius oraz teściowie jego syna Piotra, Eugenia i Jerzy), z których część mieszkała w Pawlinowie.

Kaplicę Schulzów zbudowano w stylu eklektycznym z wyraźnymi wpływami rozpowszechnionego wówczas w Imperium Rosyjskim stylu cerkiewno-bizantyjskiego. Kaplicę założono na rzucie zbliżonym do kwadratu o wymiarach 4,29x4,30 m i wysokości ok. 6,5 m. Ściany wzniesiono z żółtej cegły na kamiennym fundamencie. Prostokątnościenna bryła została nakryta ostrosłupowym ośmiobocznym dachem, zwieńczonym niewielką cebulastą kopułką z krzyżem prawosławnym¹⁴. Elewacje boczne przeprute są prostokątnymi otworami okiennymi umieszczonymi w płycinach, ujętymi ceglanyymi ząbkami i zwieńczonymi falistymi gzymsami.

W elewacji frontowej otwór wejściowy zwieńczony jest ceglanym szczytem. Wszystkie elewacje ozdobione ceglanymi krzyżami. Szeroki, dekoracyjnie opracowany gzyms koronujący zdobią szczytiki zamknięte łukami w ośli grzbiet.

Do wnętrza kaplicy prowadziły betonowe schody. Wnętrze o powierzchni 18,5 m² zwieńczono ceglanym sklepieniem krzyżowym. Podłoga wyłożona była

niegdyś kamiennymi płytami, które zostały jednak rozbite w czasie wojny. Na ścianie ołtarzowej wisiał obraz, prawdopodobnie św. św. Piotra i Pawła, namalowany przez Lubow z Schulzów Daksergof.

Pierwotnie kaplica i cmentarz były ogrodzone murem z żółtej cegły, identycznej jak cegła kaplicy, o wysokości ok. 120 cm w ażurowe równoboczne krzyże. Został on rozebrany w czasie wojny (widoczny jest na zdjęciu z pocz. XX wieku). Cały cmentarz Schulzów zajmuje powierzchnię ok. 120 m².

←
8. Widok kaplicy
Schulzów
w Pawlinowie
od frontu.

Fot. W. Konończuk,
2018.

**View of the
Schulz chapel in
Pawlinowo seen
from the front.**

Photo:
W. Konończuk,
2018.

9. Widok boczny
kaplicy Schulzów.
Fot. W. Konończuk,
2018.

**Side view of the
Schulz chapel.**

Photo:
W. Konończuk,
2018.

Jak widać z przedstawionego dalej planu cmentarza rodziny Szulców, pochówki od samego początku miały zaplanowany i regularny układ. Groby rozmieszczone były obok siebie w kilku rzędach, zaś centralne miejsce zajmowała okazałych rozmiarów murowana kaplica. Groby mają przy tym bardzo skromny charakter

10. Pochówki członków rodziny Schulzów obok kaplicy w Pawlinowie. Fot. W. Konończuk, 2018.

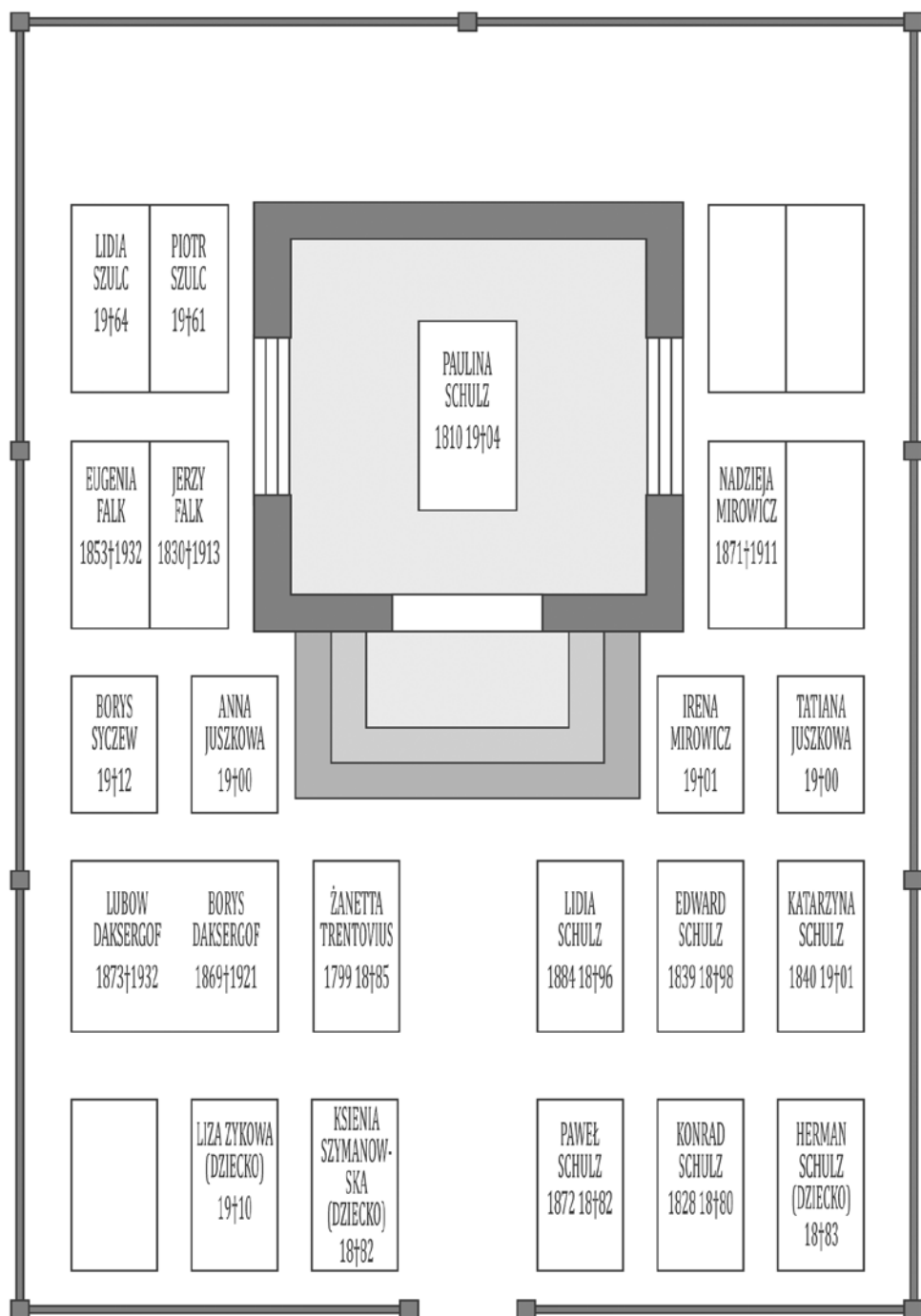
Burial sites of members of the Schulz family next to the chapel in Pawlinowo.
Photo: W. Konończuk, 2018.

11. Tablica symboliczna Pauliny Schulz wewnątrz kaplicy w Pawlinowie. Fot. W. Konończuk, 2018.

Symbolic table commemorating Paulina Schulz inside the chapel in Pawlinowo.
Photo: W. Konończuk, 2018.

– w większości są to kopczyki ziemne, na których ustawiono kamienne nagrobki zwieńczone kutymi i – w niektórych przypadkach – zdobionymi krzyżami. Jednym z ciekawszych jest krzyż na grobie Iriny Mirowicz (zm. 1901), córki Nadziejdy z Schulzów i Aleksego Mirowicza, lekarza 62 Suzdańskiego Pułku Piechoty, stacjonującego w Bielsku. Na zawieszonej na nim metalowej tabliczce umieszczono fragment z Biblii, co jest tradycją protestancką. Największy, odróżniający się od reszty, jest pomnik nagrobny córki Edwarda Georga Schulza, Lubow (1873-1932) i jej męża Borysa Daksergofa (1869-1921),

12. Plan cmentarza Schulzów w Pawlinowie. Rys. Wojciecha Mańkowskiego z 2018 na podstawie oryginału wykonanego przez Piotra Szulca w poł. XX wieku.
Plan of the Schulz cemetery in Pawlinowo. Drawing: Wojciech Mańkowski from 2018 based on the original executed by Piotr Szulc in the mid-twentieth century.

przedstawiciela arystokratycznej rosyjskiej rodziny pochodzenia niemieckiego. Para mieszkała w majątku Kostusin pod Ciechanowcem¹⁵. Na cmentarzu w Pawlinowie, poza Edwardem Georgiem i Katarzyną Schulzami, spoczęło także ich sześćoro dzieci, w tym jako ostatni zmarły w 1961 roku Piotr Szulc, inżynier kolejnictwa i uczestnik powstania warszawskiego.

Obecnie kaplica Schulzów wymaga kompleksowego remontu. Pozbawiona jest drzwi i okien, zniszczone są betonowe schody, zaś w ceglanych ścianach widoczne są liczne ubytki i skruszone cegły. Według przekazów rodzinnych, zewnętrzne krzyże zostały poważnie uszkodzone w wyniku umyślnego ostrzelania przez żołnierzy lub partyzantów sowieckich. Wnętrze pozbawione jest jakiegokolwiek wyposażenia, zniszczone są tynki. Obiekt zachował się jednak w nie najgorszym stanie ze względu na solidny i nadal nieprzeciekający dach. Kilka lat temu proboszcz parafii w Wólce Wygonowskiej przygotował projekt kapitalnego remontu, który wciąż się nie rozpoczął ze względu na brak środków (całość niezbędnych prac wyceniono na kwotę 170 tys. zł). Odnowienia wymagają również ciekawe kute krzyże, z których część jest uszkodzona.

INNE PRAWOSŁAWNE KAPLICE GROBOWE NA PODLASIU

W ostatniej ćwierci XIX wieku wśród rosyjskich ziemian zapanowała moda na budowę nagrobne stawiane przy rezydencjach. Na obszarze dawnego Imperium Rosyjskiego zachowało się wiele ich przykładów: od kaplicy Paskiewiczów w Homlu (1870-1889) i znacznych rozmiarów kaplicy Światopełk-Mirskich w Mirze (1904) po kaplicę grobową rodziny Tollów (1885) w Uniejowie na zachód od Łodzi, będącą ciekawym przykładem połączenia architektury zachodniej i wschodniej¹⁶.

Również na Podlasiu, będącym wówczas częścią guberni grodzieńskiej, na przełomie XIX i XX wieku powstawało kilka prawosławnych kaplic grobowych, z których ta z Pawlinowa najprawdopodobniej jest najstarszą zachowaną. Oprócz niej wzniesiono również kaplice w Bielsku Podlaskim, Drohiczynie, Dubinach, Podbielu i Dojlidach. Wszystkie zbudowano na planie kwadratu. Podobne w formie i stylu ceglane budowle nakryte zostały dachami zakończonymi cebulastymi kopułkami (wyjątkiem był neogotycki grobowiec w Dojlidach). Cztery kaplice zostały zbudowane przez rosyjskich ziemian, z których dwóch miało niemieckie pochodzenie, jedna przez wysokiej rangi oficera rosyjskiego, również Niemca, i jedna przez rodzinę prawosławnego duchownego. Poza kaplicą w Dojlidach i w znacznym stopniu zniszczoną w czasie wojny kaplicą w Podbielu pozostałe obiekty zachowały się w stosunkowo niezłym stanie do dzisiaj.

Około 1894 roku na cmentarzu w Bielsku zbudowano kaplicę nagrobną płk. Mikołaja Wernerowicza Ehrna (Erna), dowódcy stacjonującego w tym mieście 62 Suzdalskiego Pułku Piechoty¹⁷. Ehrn był wyznania luterńskiego, jednak chciał być pochowany w prawosławnej części bielskiego cmentarza wśród kwater swoich żołnierzy (nie zachowały się). Grobowiec Ehrna jest wyższy i bogatszy w dekoracje niż kaplica w Pawlinowie. Nakryty jest czterospadowym dachem, a w obu bocznych ścianach znajdują się duże okna. W czasie renowacji przeprowadzonej w połowie lat 80. kaplicę zwieńczono cebulastą kopułką zakończoną krzyżem prawosławnym, której nie było w pierwotnej bryle obiektu.

13. Plk Mikołaj Wernerowicz Ehrn, dowódca 62 Suzdalskiego Pułku Piechoty stacjonującego w Bielsku Podlaskim. Fotografia wykonana w zakładzie Augusta Jaegera w Białymstoku.

Colonel Nikolai Vernerovich Ehrn, commander of the 62nd Suzdal Infantry Regiment stationing in Bielsk Podlaski.

Photograph taken at the August Jaeger studio in Białystok.

14. Kaplica grobowa płk. Mikołaja Ehrna z ok. 1894 r. na cmentarzu w Bielsku Podlaskim. Fot. domena publiczna.
Sepulchre shrine of Colonel Nikolai Ehrn from ca. 1894 at the cemetery in Bielsk Podlaski. Photo: public property.

Na cmentarzu w Drohiczynie zachowała się kaplica zbudowana z czerwonej cegły, będąca miejscem spoczynku Lili Uszakowej, zmarłej w 1896 roku w wieku 10 lat, jak informuje znajdująca się pod szczytem budynku żeliwna tablica z napisem w języku rosyjskim. Była ona jedyną córką Julii ze Smulskich (ur. 1869, zm. po 1928), córki płk. Adama Smulskiego, właściciela majątku Hołowiesk pod Bielskiem oraz Aleksandra Uszakowa (ur. 1859, zm. po 1917), sędziego pokoju powiatów bielskie-

15. Kaplica grobowa Lili Uszakowej z 1898 r.
na cmentarzu w Drohiczyń. *Fot. M. Krasowski, 2018.*
**Burial shrine of Lila Uszakowa from 1898
at the cemetery in Drohiczyn.**
Photo: M. Krasowski, 2018.

16. Tablica nad wejściem do kaplicy w Drohiczyń
poświęcona pamięci Lili Uszakowej.
Fot. M. Krasowski, 2018.
**Table above the entrance to the shrine
commemorating Lila Uszakowa in Drohiczyn.**
Photo: M. Krasowski, 2018

go, grodzieńskiego i wołkowyskiego, marszałka szlachty grodzieńskiej oraz wicegubernatora obwodu grodzieńskiego¹⁸. Był on również jednym z największych posiadaczy ziemskich w powiecie bielskim, właścicielem położonego pod Drohiczyń 700-hektarowego majątku Lisowo (wniesiony został w posagu przez jego żonę) oraz m.in. majątków Kruhle-Stare (graniczącego z Pawlinowem), Baranowce i Zajęczniki. Śmierć Lili Uszakowej musiała być nagła i z przekazów mieszkańców Drohiczyń wiadomo, że była długo opłakiwana, a wokół kaplicy ustawiane były dziecięce zabawki. W szczycie kaplicy widnieje data 1898, co można uznać za rok ukończenia jej budowy. Jednak według ks. Grzegorza Sosny kaplica została wzniesiona w 1894 roku dla Piotra Aleksiejewa, sekretarza gubernialnego, przez jego żonę Julię¹⁹. Niewykluczone, że obie wersje da się pogodzić. Lili Uszakowa mogła być spokrewniona z rodziną Aleksiejewów i spoczęła w ich kaplicy. Bardziej prawdopodobna jest interpretacja, że wzmiankowana przez ks. Sosnę kaplica jest innym obiektem²⁰. Z prawosławnych kaplic grobowych na Podlasiu ta z Drohiczyń prezentuje najprostsza formę, bez żadnych zdobień, z niskim czterosпадowym dachem zakończonym kopułką na niewielkiej wieżyczce. Obiekt nie jest wpisany do rejestru zabytków.

W 1898 roku na cmentarzu w Dubinach pod Hajnówką powstała kaplica rodziny Bazylewskich, która jest wierną kopią kaplicy w Pawlinowie. Ma niemal iden-

17. Kaplica grobowa rodziny Bazylewskich z 1898 w Dubinach. Fot. domena publiczna.
Burial chapel of the Bazylewski family 1898 in Dubiny. Photo: public property.

tyczną bryłę, wymiary i zdobienia, a jedyną różnicą jest brak ceglanego szczytu nad wejściem, zamiast którego umieszczono falisty gzyms. Obiekty różnią się również kolorem cegły (żółta w Pawlinowie i czerwona w Dubinach). Kaplica pod wezwaniem św. Tomasza, została zbudowana jako grobowiec rodzinny dla ks. Parteniusza Bazylewskiego (1821-1896), długoletniego proboszcza parafii w Dubinach, z inicjatywy jego dzieci²¹. Jest to jedyny w regionie grobowiec wzniesiony dla rodziny prawosławnego duchownego. Obiekt otoczony jest kamiennym murem i tuż obok znajdują się trzy groby: radcy dworu i prawdopodobnie bezpośredniego fundatora kaplicy Parwienija Parwieniewicza Bazylewskiego (zm. 1910), Julianny Jakowlewny Bazylewskiej (zm. 1885), zapewne żony ks. Bazylewskiego, dzieci Adeli, Juliany, Wiktorii i Jewgienija Bazylewskich oraz Rozalii Trusiewicz (zm. 1876). Przymuszczałnie w okresie międzywojennym rodzinną kaplicę zamieniono w kaplicę cmentarną użytkowaną przez miejscową parafię. W 1940 roku zdemolowali ją sowieccy żołnierze, którzy zamienili budynek na magazyn. W 1945 roku została odremontowana i ponownie służyła celom sakralnym. Jednak po budowaniu w 1975 roku kaplicy na nowym cmentarzu kaplica grobowa Bazylewskich wykorzystywana jest jedynie okazjonalnie. Obiekt nie jest wpisany do rejestru zabytków.

W 1903 roku w Podbielu, 10 km na południe od Bielska Podlaskiego, właściciel tamtejszego majątku ziemskiego gen. Aleksander Żeltuchin, w latach 1888-1897 marszałek szlachty powiatu bielskiego, wznosił kaplicę grobową znacznych rozmiarów²². Był to drugi po kaplicy w Dojlidach największy prawosławny grobowiec w regionie, w formie zbliżony do kaplic w Pawlinowie i w Bielsku. Zbudowany zo-

18. Widok kaplicy grobowej Żeltuchinów z 1903 r. w Podbielu.
Fot. przed 1914, z archiwum Aleksandra Sosny.

View of the Żeltuchin family burial chapel in Podbiele, 1903.
Photo: prior to 1914, from the archive of Aleksander Sosna.

19. Widok kaplicy grobowej Żeltuchinów z 1903 r. w Podbielu.

Fot. przed 1914, z archiwum

Aleksandra Sosny.

View of the Żeltuchin family burial chapel in Podbielu, 1903.

Photo: prior to 1914, from the archive of Aleksander Sosna.

→
20. Obecny widok kaplicy Żeltuchinów w Podbielu, zrujnowanej ok. 1940 r.

Fot. 2016, domena publiczna.

Present-day view of the Żeltuchin family chapel in Podbielu, turned into a ruin in about 1940.

Photo: 2016, public property.

stał z jasnej cegły, z licznymi ornamentami, przykryty dachem zwieńczonym pięcioma kopułkami – większą w części środkowej oraz czterema mniejszymi w rogach. Do wnętrza prowadziły wysokie schody i drzwi zakończone spiczastym zwieńczeniem, nad którym znajdowały się trzy wnęki obwiedzione zdobionymi opaskami. Po obu stronach budynku umieszczono ślepe okna. Kaplica otoczona była wysokim kutym ogrodzeniem. Grobowiec miał dwie kondygnacje: jedna zagłębiona była w ziemi, przeznaczona na trumny, zaś druga naziemna miała służyć jako kaplica²³.

Kaplica, w której spoczął Żeltuchin i jego żona Lidia, została zniszczona ok. 1940 roku przez sowieckich żołnierzy. Prochy małżeństwa Żeltuchinów przeniesiono wówczas na cmentarz prawosławny w sąsiedniej wsi Mokre, zaś ich skromny (nadal istniejący) grób zwieńczono oryginalnym krzyżem pochodzącym z kopuły kaplicy. Do dzisiaj w Podbielu zachowały się mury o wysokości około 4 metrów. Wydaje się, że obiekt wciąż jest możliwy do uratowania, zaś zachowane zdjęcia z pocz. XX wieku umożliwiłyby wierne zrekonstruowanie jego zniszczonej, górnej części.

Jeszcze jednym ciekawym przykładem rodowej kaplicy był niezachowany grobowiec Kruzenszternów-Rüdigerów na cmentarzu prawosławnym w bia-

łostockich Dojlidach. Powstał po śmierci Aleksandra Juliusza von Kruzenszterna (1807-1888; pisownia nazwiska czasami również jako Krusenstern), szefa Kancelarii Dyplomatycznej Namiestnika Królestwa Polskiego, członka Rady Stanu, rosyjskiego senatora i właściciela dóbr dojlidzkich i zabłudowskich²⁴. Był on synem słynnego rosyjskiego admirała Adama Johanna von Kruzenszterna (1770-1846), badacza i podróżnika. Kruzensztern, Niemiec urodzony w Rewlu, był wyznania ewangelickiego i zajmował stanowisko przewodniczącego Generalnego Konsystorza Wyznań Ewangelickich w Królestwie Polskim. W 1838 roku w warszawskim kościele

21. Widok cerkwi
pw. św. Eliasza
na białostockich Dojlidach
z widoczną kaplicą
Kruzenszternów-Rüdigerów
wkomponowaną w część
ołtarzową. Fot. z ok. 1960,
domena publiczna.
**View of the Russian
Orthodox church
of St. Elijah in Dojlidy
(Białystok) with visible
Kruzensztern-Rüdiger
family shrine composed
into the altar.
Photo: about 1960,
public property.**

ewangelicko-augsburskim poślubił pochodzącą z Odessy Elżbietę von Fuhrmann, która także była pochodzenia niemieckiego, ale wyznania prawosławnego²⁵. Kaplica, wzniesionego nieopodal ufundowanego przez Kruzenszterna neorenesansowego pałacu w Dojlidach, stała się miejscem pochówku jego oraz jego zięcia hrabiego Teodora Fryderyka Rüdigera (1823-1904) i wnuka. Fundatorem kaplicy był zapewne Rüdiger, Niemiec pochodzący z Mitawy, właściciel majoratu Lublin, który został kolejnym właścicielem dóbr dojlidzkich. On również był wyznania ewangelickiego, jednak jego ślub z Zofią z Kruzenszternów (1840-1926) został zawarty w 1859 roku w cerkwi katedralnej w Warszawie²⁶.

Grobowiec, największy pod względem rozmiarów wśród tego typu prawosławnych obiektów na Podlasiu, wzniesiono w stylu neogotyckim na planie zbliżonym do kwadratu. Nieliczne zachowane zdjęcia pozwalają ocenić, że budynek w formie był dość prosty (szczególnie w porównaniu do bogato zdobionej neogotyckiej kaplicy Buchholzów w Supraślu), z każdej ze stron wieńczyły go dwie niewielkie strzeliste wieżyczki, charakterystyczne dla neogotyku. Nad wejściem znajdowało się wysokie, wydłużone okno, zaś po obu stronach wysoko umieszczono dwa niewielkie okrągłe okienka. W 1946 roku grobowiec został wyświęcony i przekształcony w kaplicę cmentarną, w której od czasu do czasu odprawiano nabożeństwa. W latach 1951-1952 kaplicę rozbudowano poprzez dostawienie od frontu niewielkiej cerkwi pw. św. Eliasza. Grobowiec został wkomponowany w część ołtarzową nowej świątyni²⁷. W 1953 roku polichromie w nowej cerkwi wykonali Jerzy Nowosielski i Adam Stalony-Dobrzański (wizerunki świętych na ścianach dawnej kaplicy Kruzenszternów-Rüdigerów Nowosielski wykonał samodzielnie). W latach 1963-1970 świątynia została dodatkowo rozbudowana przybierając obecny kształt. W tak ukształtowanej bryle cerkwi dawna kaplica Kruzenszternów-Rüdigerów nie jest już widoczna (zniszczono również freski Nowosielskiego²⁸).

* * *

W okresie przedwojennym cmentarz w Pawlinowie wykorzystywany był niemal wyłącznie przez Schulzów (po 1918 roku swoje nazwisko piszą w formie „Szulc”), którzy już wówczas mieszkali głównie w Wilnie i Białymstoku. Za ich zgodą mieszkańcy wsi mogli dokonywać pochówków swoich bliskich na kwaterach położonych nieco dalej od kaplicy. Po wojnie, gdy potomkowie Edwarda Georga Schulza zamieszkali w Warszawie i we Wrocławiu, działka pod kaplicą i cmentarzem stała się własnością gminy Orla, ale użytkowana jest przez parafię prawosławną pw. św. Michała Archanioła w Wólce Wygonowskiej. Dawniej niewielki rodzinny cmentarz stał się miejscem pochówków również okolicznych mieszkańców.

Szulcowie, do których należy część dawnego siedliska i zachowana część XIX-wiecznego budynku mieszkalnego, nadal chowają zmarłych członków swojej rodziny wokół kaplicy w Pawlinowie. W 1997 roku został tam pochowany wnuk Edwarda Georga Schulza – Jerzy Szulc, powstaniec warszawski, lekarz i mąż Janiny z d. Żeligowskiej (córką generała Lucjana Żeligowskiego)²⁸. Ostatni pochówek przedstawiciela tej rodziny pochodzi z końca 2017 roku. Jest to zatem jeden z niewielu na ziemiach polskich przykładów kaplic i cmentarzy rodowych, powstałych wokół majątku ziemskiego, który od niemal 140 lat jest nieprzerwanie wykorzystywany przez członków jednej rodziny.

PRZYPISY

¹ K. Hodor, K. Łakomy, *Grobowce rodzinne w XIX-wiecznych założeniach pałacowo-parkowych Śląska Opolskiego*, „Czasopismo Techniczne”, 2012, t. 109, z. 2-A, s. 244.

² W szczególności krótkie wzmianki na temat zabytkowych kaplic w kolejnych tomach katalogu zabytków sztuki w Polsce: *Ciechanowiec, Zambrów, Wysokie Mazowieckie i okolice*, M. Kałamajska-Saeed (red.), Warszawa 1986; *Siemiatycze, Drohiczyn i okolice*, M. Kałamajska-Saeed (red.), Warszawa 1996; *Powiat Białystok*, M. Zgliński, A. Oleńska (red.), Warszawa 2016; J. Maroszek, *Mauzoleum Buchholzów na cmentarzu w Supraślu*, „Białostocczyzna”, 1994, nr 2, s. 113-120; J. Drozdowska, *Kaplica cmentarna Karwowskich w Bargłowie Kościelnym*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego”, 2007, nr 13, s. 99-109.

³ Podobny problem dotyczy kaplic grobowych w innych regionach Polski. Np. w województwie lubelskim takich obiektów zachowało się kilkanaście i większość znajduje się w złym stanie. K. L. Boguszewska, *Losy wybranych kaplic grobowych towarzyszących założeniom rezydencjonalnym na terenie województwa lubelskiego*, „Teki Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych”, 2015, nr 1, s. 7-14.

⁴ J. F. von Recke, T. Beise, K. E. Napiersky, *Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten Lexikon der Provinzen Livland, Ehstland und Kurland*, t. 4, Mitawa 1832, s. 139-141. Biografie Schulzów również w: *Russkij biograficzeskij słowar*, t. 25, Moskwa 1913, s. 526-528.

⁵ Archiwum Państwowe w Białymstoku (APB), Starszy Notariusz Grodzieński (SNG), sygn. 202, k. 94-95.

⁶ Relacja Bogumiły Szulc-Olech z 2018 r., w posiadaniu autora.

⁷ D. Fionik, W. Konończuk, *Kruhtė. Majątek na skraju bagien nureckich*, „Bielski Hostinec”, 2015, nr 1, s. 20.

⁸ W XIX wieku miejscowość nazywana była również Paulinowem. Zob. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 15, cz. 2, Warszawa 1902, s. 435.

⁹ E. Więcko, *Historia Puszczy Białowieskiej*, Warszawa 1984, s. 188.

¹⁰ E. Bończak-Kucharczyk, J. Maroszek, *Dokumentacja ewidencyjna założenia dworsko-ogrodowego w Pawlinowie*, 1986, opracowanie dostępne w bibliotece WUOZ w Białymstoku.

¹¹ Relacja Bogumiły Szulc-Olech.

¹² Tamże.

¹³ Testament Edwarda Georga Schulza: APB, SNG, sygn. 255, k. 64-66.

¹⁴ *Kaplica rodowa rodziny Szulców. Karta ewidencyjna*, nr 3055, WUOZ w Białymstoku.

¹⁵ J. Włodek, *Pamiętniki historyczne. Dzieje zagłady ziemiaństwa polskiego południowo-zachodniej Białostocczyzny w latach 1939-1944*, t. 1, Ciechanowiec 2005, s. 237, 250.

- ¹⁶ M. Zdyb, *Kaplica grobowa rodziny Tollów jako przykład prawosławnego dziedzictwa w województwie łódzkim*, „Biuletyn Uniejowski”, 2015, nr 6, s. 226-235.
- ¹⁷ Z. Romaniuk, *Cmentarz jako źródło do badań nad elitami miast na przykładzie Bielska Podlaskiego*, w: *Małe miasta. Elity*, M. Zemło (red.), Supraśl 2005, s. 442-443.
- ¹⁸ *Высшие чины Российской Империи (22.10.1721-2.03.1917)*. Биографический словарь, red. Е. Л. Потемкин, t. 2, Moskwa 2017, s. 498.
- ¹⁹ G. Sosna, *Katalog świętyń i duchowieństwa prawosławnej diecezji warszawsko-bielskiej*, „Elpis”, 2000, nr 2-3, s. 299.
- ²⁰ Według informacji uzyskanych przeze mnie od ks. Eugeniusza Zabrockiego, proboszcza prawosławnej parafii św. Mikołaja Cudotwórcy w Drohiczynie, wewnątrz kaplicy w Drohiczynie pochowana jest jedynie Lili Uszakowa.
- ²¹ G. Sosna, *Katalog świętyń i duchowieństwa prawosławnej diecezji warszawsko-bielskiej*, s. 186; G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Hierarchia, kler i pracownicy kościoła prawosławnego w XIX-XXI wieku w granicach II Rzeczypospolitej i Polski powojennej*, Warszawa-Bielsk Podlaski 2017, s. 115.
- ²² Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi w Grodnie, f. 2, op. 24, 1180, k. 9-10.
- ²³ Д. Фіонік, *Нарыс історыі маюнтку в Пудобіел'у до 1915 року*, „Bielski Hostinec”, 2011, nr 1, s. 10; E. Bończyk-Kucharczyk, *Podbiele. Ewidencja parku zabytkowego*, 1978, oprac. dostępne w bibliotece WUOZ w Białymstoku.
- ²⁴ Крузеницкер, Александр Иванович, w: *Русский биографический словарь* А. А. Половцова, Sankt Petersburg 1903, t. 9, s. 416-417.
- ²⁵ Archiwum Państwowe w Warszawie, Akta stanu cywilnego parafii ewangelicko-augsburskiej w Warszawie, Akta urodzeń, małżeństw i zgonów 1838, k. 18. Wersja cyfrowa: <<https://szukajwarchiwach.pl/72/181/0/-/11/skan/full/Cc3vV45pvk6ETm7Wqgq2KA>>.
- ²⁶ Tamże, Akta stanu cywilnego parafii ewangelicko-augsburskiej w Warszawie, Akta urodzeń, małżeństw i zgonów 1859, k. 27. Wersja cyfrowa: <<http://metryki.genealodzy.pl/metryka.php?ar=1&z-s=0197d&sy=1859&kt=2&plik=003.jpg#zoom=2.5&x=828&y=294>>.
- ²⁷ A. Mironowicz, A. Matreńczyk, A. Wawrzeniuk, K. Aleksiejuk, *Parafia Świętego Proroka Eliasza w Białymstoku – Dojłidach 500 lat: 1515-2015*, Białystok 2015, s. 49, 54.
- ²⁸ E. Zalewska, *Powrót po pół wieku. Nowosielski. Ikony. Podlasie*, „Gazeta Wyborcza” (wydanie białostockie), 23.06.2017; D. Wysocka, *Nowosielski na Podlasiu*, „Przegląd Prawosławny” 2018, nr 1.
- ²⁹ „Więź”, 1997, t. 40, s. 202.

THE SCHULZ SHRINE IN PAWLINOWO: OUTLINE OF THE PROBLEM OF RUSSIAN ORTHODOX FAMILY SEPULCHRES IN PODLASIE

The article discusses ca. 20 extant Russian Orthodox family burial chapels from the second half of the nineteenth century in Podlasie. A characteristic example is the Schulz family sepulchre in Pawlinowo near Bielsk Podlaski. This category of objects was provided conservation protection rather late, i.e. not until the end of the 1980s, and hence their small number.

The example of the sepulchre in Pawlinowo served the purpose of presenting the history of the foundation of the chapel, its style, and history up to the present day. Monuments of this sort are to be found also in Bielsk Podlaski, Drohiczyn, Dubiny, Podbiele, and Dojlidy. All were erected on a square plan; brick buildings featuring a similar form and style were covered with roofs topped with onion-shaped domes. As interesting examples of Russian Orthodox sacral architecture they require conservation protection for the sake of further preservation.